

Lulu-journalen

Nr.1

"Vi var landsförrädare, sa dom"

Aug 2018

Toivo Lundmarks minnesmonument över attentatet mot Norrskensflamman. Fotograf: Thomas Hämén, 2018.

På Kungsgatan 32 i centrala Luleå, mellan två bostadshus, står ett monument rest till minne av de fem personer som den 3 mars 1940 föll offer i ett attentat mot den kommunistiska tidningen Norrskensflamman. I flammor av stål har Piteåkonstnären Toivo Lundmark funnit en form som "...bildligt skall minna om den tragiska händelse som stadens historia rymmer".

Likt Lundmarks konstverk *Frihet, tanke, liv* låter vi Lulu-journalens första nummer minnas och reflektera Flammanattentatet – ett terrordåd utan motsvarighet i Sveriges historia. Vi fäster blicken på en tid i Norrbotten och Sverige då rädslan för omgivande hot drev fram extrema handlingar av militär och privat karaktär. Med tanke på Norrbottens geografiska position, med närheten till Finland och Sovjetunionen, var spänningarna särskilt framträdande här. Man kan se attentatet som kulmen på de upptrissade

år av nationalism, krigshets och kommunisthat som föregått det. Dess karaktär och planläggning är uppseendeväckande; en av dådets nyckelpersoner, Ebbe Hallberg, var landsfiskal och polischef i Luleå. Tillsammans med en journalist på den konservativa tidningen Norrbottenskuriren och några officerare organiserade och genomfördes det brutala dådet i syfte att tysta oliktankande. Vi riktar också ljuset mot historien om när den svenska regeringen upprättade interneringsläger för antifascister och antinazister under 1930-40-talen. Det största lägret var beläget i den norrbottniska byn Storsien, i Kalix kommun. Här satt bland annat medarbetare på Flamman-redaktionen. Lägren och attentatet överlappar varandra i tid, stämningar och livsöden.

Genom att ta upp dessa mörka historier reflekterar vi den svenska självbilden och neutraliteten. Vilken resonans ger händelserna idag? Vad händer när vi tillsammans tittar tillbaka och minns? Varför bränner den här historien till extra mycket just nu? Det här är frågor vi lyft i en researchprocess som kommer att leda oss vidare in i Luleåbiennalens öppning, november 2018. I journalen vill vi dela de samtal och efterforskningar som inte alltid är närvarande i en fysisk utställning, men i allra högsta grad i den curatoriska processen mot den. Med hjälp av inbjudna skribenter gör vi ett kollektivt försök att formulera oss kring mörkrets komplexitet, vad ser vi i mörkret? Och vad träder fram först i distansens ljus?

"Den ändlösa grymheten hos en katastrof beror på att den oftast märks alldeles för sent, först sedan den inträffat." Poeten Ida Linde använder sig av filosofen Georges Didi-Huberman när hon i detta nummer funderar kring det upplösta motståndet, och en bortglömd del av Sveriges historia. Vilken katastrof är det vi ännu inte ser?

När vi började leta information om händelserna förstod vi hur lite det fanns skrivet: Ett par publikationer, radioreportage och artiklar. Mycket av materialet vi hittade var från 70-talet och de

som genomlevde händelserna är nu döda. De två interpellationer som lämnats in till riksdagen, år 1987 respektive år 2000, med uppmaningar om upprättelse till de hundratals människors som internerades, avstyrktes av utskottet bl a mot bakgrund av att "Man måste beakta det allvarliga läge vårt neutrala land befann sig i under andra världskriget och de speciella förhållanden och säkerhetskrav som då gällde. Efter den långa tid som förflutit framstår det inte heller som meningsfullt att från statens sida vidta åtgärder i syfte att utreda de påtalade förhållandena".

Vi sitter i SR-journalisten Kerstin Wixes kök i Luleå, januari 2018. Som ung journalist på 70-talet var hon en av de första att skriva om interneringslägren tillsammans med kollegorna Ingrid Eriksson och Karl-Erik Larsson. Artikeln publicerades i Folket i bild/Kulturfront. I samma tidning, samma år, kunde man som en del av reportageserien "Vår okända historia" även läsa Ulf Oldbergs grundliga efterforskningar av Flamman-attentatets efterdyningar och vittnesmål. Han berättar om "eldsvådan som blänker i många ansikten". Nu publicerar vi dessa två viktiga texter på nytt.

För numret har vi också bjudit in tre skribenter att bidra med samtida reflektioner av händelserna. Gällivare-poeten David Värynen har skrivit en gripande dikt "Tillägnad de innebrända". Skribenten och Flamman-medarbetaren Judith Kiros skriver i sin text "Det är inte natt ännu" om bandet till sina historiska kollegor och statens våldsamma apparat, medan författaren Ida Linde for till Storsien och i "Det jag inte ser i Storsien" reflekterar det sköna landskapets dolda mörker. Vi har också träffat Lasse Brännberg från Luleå, som generöst delat sin fars vittnesmål, en Flamman-medarbetare och internerad, om attentatets omgivande spänningar och efterkalv. Konstnären Edith Hammar har bidragit med en svärtans illustration och från Norrbottens arkiv och Luleå stadsarkiv har vi fått låna bilder och arkivmaterial för publicering.

I slutet av journalen finns en lista för vidare läsning. Insamlandet av material och referenser är ett pågående arbete och vi tar tacksamt emot tips på ytterligare texter, vittnesmål och skildringar av händelserna, för att på så vis göra referenslistan till ett levande dokument som vi fyller på eftersom.

Trots sitt helförstörda tryckeri lyckades Norrskensflamman snabbt få ut tidningen igen efter attentatet. De öppnade med rubriken "Är det sant herr Stadsfiskal?" som syftade på ryktet om att polischefen och stadsfiskalen Ebbe Hallberg varit inblandad i attentatet. Ebbe Hallberg blev efter några veckor anhållen som misstänkt och hans vittnesmål utgjorde underlaget för att arrestera de andra attentatsmännen. Konservativa Norrbottenskuriren menade att Hallberg var sinnessjuk, och NSD (Norrländska Socialdemokraten) hävdade att branden varit en "parallell-händelse", som kommunisterna själva troligen stått bakom.

När vi sätter oss in i dessa skeenden får vi insikt i förvirringen som råder i händelsernas centrum, och hur svårt det kan vara att förstå och agera i rätt riktning. Det för oss till tiden vi befinner oss i just nu och den splittrade känsla som för enar många av oss. Man kan se det här numret som en ansats till att greppa vad som hände då, vilket kanske kan hjälpa oss att greppa allvaret idag, i Sverige augusti 2018.

*Emily Fahlén och Asrin Haidari,
redaktörer och konstnärliga ledare
för Luleåbiennalen.*

Vi vill tacka alla de som gjort detta nummer möjligt, genom samtal och delande av material:

Anna Herdy, Anders Nyström, Folke Olsson, Folket i Bild/Kulturfront, Karin Tjernström, Kerstin Wixe, Lasse Brännberg, Luleå Stadsarkiv, Matilda Eriksson, Minge Stellin, Nils Lundgren, Norrbottens museums arkiv och Sigrid Flensburg.

→ *Attentatet mot Norrskens- flamman 3 mars 1940* Ulf Oldberg

Publicerades ursprungligen i Folket i Bild/
Kulturfront nr 17/1972

*Norrskensflamman's redaktionshus Fotograf: Okänd.
Källa: Norrbottens museums arkiv.*

Natten mot den **3 mars 1940** flammade en eldsvåda i Luleå. Huset som brann var ett stort, vitt trähus av det slag som ännu sätter sin prägel på Luleå. Det hyste tio människor – män, kvinnor och barn – och det inrymde en tidningsredaktion, tryckeri och partilokaler. Men det var ingen vanlig eldsvåda. Elden hade börjat med en kraftig explosion och omedelbart därefter hade huset stått övertänt.

I sista stund lyckades de fem i översta våningen, två män, en kvinna och hennes två pojkar, rädda sig undan elden med av hopknutna lakan.

De övriga fem blev brandens offer. Familjen Hellberg – man, hustru och dottern Maj, åtta år – var borta. Borta var också fru Granberg och Torgny Granberg, **12** år.

Eldsvådan på Kungsgatan **27** kastar sitt sken över hela Norrbotten och ut över hela landet. Den blänker i många människors ansikten.

Albert Juto, Kiruna:

– Jag hade varit ute den där söndagsmorgonen, och när jag kom hem träffade jag en bekant, han hette Henrik Strand, på gården.
– Norrskensflamman har brunnit, sa han. Och Arthur Hellberg har blivit innebränd. Han hade hört det i nyheterna. Och då gick jag till hans far på andra sidan, han var gammal, likaså hon. Och när jag kommer in dit, så säger gamla fru Strand:
– Det måste vara mordbrand det där.

Det måste vara ett attentat det där.

– Nej säg inte så, sa gubben. Du ska inte säga så.

Beda Kallenberg, Luleå:

– Det var som om människorna blivit lamslagna av att någonting så oerhört grymt och gräsligt kunde inträffa.

Märta Granström, Porjus:

– Det var nånting vedervärdigt. Jag minns att jag gick ut till kiosken, och där träffa jag bland annat en, som skratta och log...
– Hur kan du skratta och le över något sådant! sa jag
– Ja, mena han då, det var bara en fras det där.
– Ja, sa jag, fraserna ska du ha för dig själv och inte ute bland människor. Det är ju människoliv! Det är ju människoliv som gått till spillo! Hur kan du ha du ha ett leende på läpparna då?

POLISCHEFEN LÅG BAKOM

Brandmorgonen den **3 mars** rymmer många ansikten. Men ett ansikte drar blickarna till sig mer än de andras. Stadsfiskal Hallbergs av vaka och sprit upplösta ansikte syns för första gången på brandplatsen klockan tio i fyra. Det är strax innan huset störtar samman. Stadsfiskalen visar sig flera gånger på brandplatsen. Han ger order till de poliser som arbetar med röjningsarbetet. Han är med när liken, ohyggligt vanställda, "lätta som halmdockor", tas fram ur ruinerna och fotograferas, han är med och lyfter dem på lastbilen som ska köra dem till bårhuset, han har själv beställt bilen och chauffören. Han snokar runt brandutredarna från Kriminaltekniska, sedan han till sin stora bestörtning ej fått hand om utredningen. Han lämnar en egen PM till brandutredningen med iakttagelser från den stora kommunistrazzian i början av februari där Norrskensflamman's tryckeri sägs vara mycket brandfarligt på grund av dålig ordning. Han åberopar sig till och med på den döde Hellberg för att göra dessa påståenden trovärdiga.

Han arbetar – ännu återstår för honom en och en halv månads liv i frihet. Han beslagtar kommunisternas tidningar, han sätter kommunister i arresten. Han fortsätter att bistå Finlandskommittén med kontroll av frivilliga. Han fortsätter att placera "opålitliga" på arbetskompaniet i Storsien. Han är en man som fortsätter som om ingenting hänt – så har han alltid gjort. Han är mäktig: polischef, allmän åklagare, luftskyddschef. Nu, med hänsyn till läget, kriget i Finland och hotet från öster, med mandat från

Norrskensflammans lokaler. Snällpressen. Fotograf: Gustaf Holmström, 1936. Källa: Luleå stadsarkiv.

general Douglas i armékårsstaben att övervaka och kontrollera kommunisterna.

Stadsfiskalen Ebbe Hallberg: Själva Lagen och Ordningen i staden. Och – en av männen bakom branden. Den 13 april avstängs han från sin tjänst. Den 19 grips han som en av de misstänkta för branden på Norrskensflamman.

I rätten, i den ovana rollen som tilltalad – han hade genom åren vant sig vid att stå där som åklagare – hade denne man en stående replik: "Allt är lögn från början till slut." Han sinnessjukförklarades efter undersökning. Galenskapen ansågs ha börjat 1934. Han dömdes för tjänsteförsummelser och förskingringar, bl. a av spritbeslag, till 1 ½ års straffarbete. Men döden kom emellan. Den 6 mars 1941, en månad efter domen i Luleå, ett år efter attentatet, avled han på Långholmsfängelsets sjukavdelning.

SKÅL FÖR BRANDEN I CHAMPAGNE

Elden blänker i många ansikten. Eldsvådan kastar också sitt sken upp längs älven, mot det närbelägna Boden, regementsstaden, där kanonerna pekar österut och för tillfället full krigspsykos råder. Där har en vitmålad militärbil nyss kört in mellan grindstolparna till befälsbostad C och parkerat nedanför den gula fasaden, där ett ensamt fönster lyser. Bilen har kört den väg som går längs Södra älvstranden, vägen från Piteå, för att undgå en av avspärrning av Luleå, och för att kunna utge sig för att komma från Piteå, om

också Boden spärras. Inne i lägenheten väntar en kapten vid milostaben, 44 år, general Reuterswårds adjutant och chef för den militära säkerhetstjänsten. Fem män har åkt i den vitmålade militärbilen. Nu står de under kristallkronan i kaptenens vardagsrum och skålar i champagne. De är förutom kaptenen en journalist på Norrbottens-Kuriren, 30 år, tre fänrikar vid ingenjörstrupperna, alla 24 år, och en värnpliktig ordonnans, 28 år. En av fänrikarna och ordonnansen kommer från Kemi och kriget i Finland, där de är frivilliga. Dit ska de också återvända under måndagen.

De skålar i champagne, kaptenen bjuder också på smörgåsar och sprit. De hade inte stannat för att invänta resultatet av sin aktion, uppgav de senare inför rätten. "Först på söndagsmorgonen fingo vi veta det", skriver en av fänrikarna i ett brev till fadern. De tillstod aldrig någon eldsanläggning i rätten, de dömdes aldrig för mordbrand, inte heller i hovrätten, där straffet skärptes från, som högst, två år till resp sju års straffarbete. "Det måste ha varit ett parallell-attentat", säger statsfänriken 11 mar 1940 i rådhusrätten, vid den andra rannsakingen i Luleå.

Vad visste de? Kvar står att de skålade i champagne medan huset brann ner och elden förvandlade allt brännbart till aska.

En sak blänker i deras ansikten: kriget i Finland. "Vi i händelsernas brännpunkt hade nämligen orsak att tro på ett omedelbart förestående krigsutbrott vid vårt lands östgräns", skriver

journalisten senare till Högsta Domstolen. "Vi militärer, som fått till yrkesuppgift att försvara landet mot den yttre fienden, hade svårt att göra någon skillnad på denne fiende och kommunisterna i Norrskensflamman tryckeri, vilka vi av deras landsfördärliga tidningsskrivelser måste anse vara vägröjare för den yttre fienden", skriver kaptenen 1943 i en nådeansökan till samlingsregeringen.

DE GJORDE VAD MÅNGA TYCKTE

Många av Luleås vackra träkåkar skulle förmodligen ha stått i brand om generalerna fått sin vilja igenom, om statskuppen lyckats och de mobiliserade styrkorna fått marschorder österut (plan "Gustav, namnet efter kronprinsen Gustav Adolf). "Alla brunno av iver att till varje pris möta vår presumtive, historiske fiende, även då han sökte inom landets gränser undergräva rikets försvar genom illegal propaganda", skriver kaptenen vidare i sin nådeansökan. Men någon nåd beviljades aldrig, varken honom eller någon av hans fem kamrater.

En som upplevde beredskapen vid gränsen som värnpliktig och korporal berättar: "Stämningen bland dom värnpliktiga, såvitt jag kunde se, den var nog den att dom inte hade lust att gå över, inte alls, utan det sas till och med det att är det så att det bär iväg över bron vid Torneå, så kommer vi att kasta vapnen ifrån oss. Däremot så föreföll det inte att vara någon tvekan i frågan om att dom skulle, om det gällde Sverige, försvara det. Men dom hade ingen som helst lust att inlåta sig på några äventyr, österut, aktivt."

FLAMMAN LEVER ÄN

Medan mörkret tätar över brandplatsen samlas tidningsstyrelsen nere i Folkets hus på Skeppsbrogatan för att arbeta med en stencil: *Norrskensflamman den 4 mars 1940, nr 53, 36:e årgången. Organ för Sveriges kommunistiska parti. Proletärer i alla länder förena er!* Den tidens kanske mest lästa Norrskensflamma, tryckt på en stencilapparat från Arvidsjaur. *Norrskensflamman stämman kan icke tystas ner, Norrskensflamman skall leva!*

Hildur Lönnström i Porjus berättar: "Jag hade en bror, som arbetade på Wargöns smältverk. När han kom in på arbetet var det en ingenjör där som kom emot honom och sa:

– Jaha! Nu har dom bränt den där Norrskensflamman. Så nu slipper vi den!

– Nej tack! Sa min bror och tog upp en stencil ur fickan. Den tar dom inte död på i första taget! Den lever än, och kommer fortsätta att leva!"

Flamman började nu tryckas på Ny Dag i Stockholm. Beslutet om transportförbud var just fattat av riksdagen när "patrioterna" gick till anfall mot tidningen, och skulle träda i kraft från den 27 mars. I slutet av juli lyckades man med egna krafter montera upp en ny press i huset på Björngatan, där tidningen idag ligger, helt nära den gamla platsen.

Den 15 juni 1941 invigdes en minnesvård över de fem döda på kyrkogården i Luleå. Filip Forsberg talade. På den stora stenen läser man än i dag sista strofen av Ragnar Jändels dikt *Danko*, en gestalt hos Gorkij vars hjärta fattade eld och kunde lysa människornas väg i mörkret.

En vecka senare gick tyskarna till anfall mot Sovjetunionen. Ett nytt läge hade inträtt – paktens bruten, Stalins Sovjet skulle komma att knytas till de borgerliga demokratierna i den gemensamma kampen mot fascismen. Men vid det laget hade attentatet mot Norrskensflamman redan drunknat i de många krigshändelserna. Det hade sjunkit ner under tidens bråte av död och förstörelse och där blivit liggande, gamla brandrester, pyrande genom åren som sur granved. Det hade också med avsikt förträngts och blivit ett av dessa undangömda öden, som det borgerliga samhället hastigt gräver ner utanför sin kyrkogård, men som när den tas upp en dag flammar till för att sprida ett avslöjande sken över mångt och mycket.

Rättegång efter attentatet mot Norrskensflamman 27 april, 1940. Foto: Gustaf Holmström, 1940.
Källa: Luleå stadsarkiv.

DE GJORDE BARA VAD MÅNGA TÄNKTE

Finlandsstämningarna i Sverige vintern 1940 kan framstå som osannolika för dem som inte var med om dem. De som gick ut som frivilliga i spanska inbördeskriget hade tagit sig till Spanien illegalt; de fick smyga sig över gränserna. Men de finlandsfrivilliga stöddes av en mäktig opinionsvåg – av hela etablissemanget. Stabchefen för de svenska styrkorna i Norrbotten, Archibald Douglas, hade utarbetat en plan för en svensk intervention. Politiserande officerare propagerade öppet inför sina trupper och uppmanade dem att mangrant tåga över gränsen mot fienden i öster. Författare reste runt och värvade frivilliga. Insamlingarna, de statliga krediterna och krigsmaterielen nådde ett värde av uppåt 500 miljoner kronor.

Hetsen var enorm mot dem som vägrade säga ja till Finlandskommitténs paroll "Finlands sak är vår". Det diskuterades hur man skulle få tyst på kommunisternas och deras fredspropaganda. Till varje pris ville man tysta Norrskensflamman, norrbottenkommunisternas tidning. Man diskuterade att rekvi-rera pressen för militära ändamål, att stoppa pappersleveranserna; några ur personalen sattes i arbetsläger och högertidningen Norrbottens-Kuriren började antyda att bästa vägen vore att "oskadliggöra de kommunistiska ledarna däruppe".

De män som dömdes för attentatet – kapten Svanbom, fänrikarna Nordström, Krendel och Borgström, stadsfiskalen Hallberg i Luleå, journalisten Hedenström och vpl Palmqvist – var inga ensamma fanatiker. De hade täta kontakter med general Douglas stab och fick flera gånger pengar från Finlandskommittén. De var redskapen.

Straffet för brotten blev i lägsta instans extremt lindriga. Attentatsmännen fälldes aldrig för mordbrand. Istället lade man fram den orimliga teorin att sprängningen av pressarna och mordbranden orsakats av olika personer – det så kallade "parallellattentatet".

TILL DE FALLNA – För den frivillige

*Ni föll på snön i Finlands djupa skog
Vår plikt är klar: Med gärning minns vi er
Med drömmens rätt vi bedja granar susa
Från år till år den sång ni födde här*

*Och fram gå andra där ni föll för Norden
Vår väg är klar, det givet inget val
Framför oss gå ni ännu sedan döda
Och hålla Nordens ställning dal för dal.*

Harry Martinsson

Harry Martinsson var en av de många som ställde upp för "Finlands sak". Tillsammans med Eyvind Johnson reste han runt i Norrbotten, höll möten bland de inkallade och värvade frivilliga. Dikten stod i Frivilligkårens egen tidning.

Ulf Oldberg (1939–2017) var verksam som författare och lärare i Malmberget då han skrev dokumentärromanen Attentatet mot Norrskensflamman (1972). Ett nära samarbete med konstnären Birger Jonasson utmynnade i två diktsamlingar, Gruvdikter (1974) och Dikter från Malmberget (1978). Han gav också ut ett flertal andra romaner och en novellsamling. Från 1976 bodde och verkade Ulf Oldberg i Haninge.

→ *Till de innebrända*¹
David Väyrynen

Den som lärt historien vet att
Svea Granberg inte dog
den tredje mars i
Flammans hus

Bidar tiden gör hon
efter tusen sorger
ska hon störta ner det
gamla snart i grus

* * *

Alla hinner inte bli en
Danko där i Gorkijs dikt
som Torgny tolv år
innebränd

Ändå är han del av
fem vars hjärtan glöder
för den röda eld som
ideligen tänds

* * *

Flamman brann men hade redan
lidit stora skador av
transportförbudets
hårda år

Fanns där för att kväsa
Arturs röst som skar mot
dagar då man skrek att
Finlands sak är vår

* * *

Folk som kommit hem från Spanien
ansågs ha förrätt sitt land
för Finland stod man
nu på kö

Alice, hon fick offras
när hon inte ville
dö där Rappe krävde
att man skulle dö

* * *

Märkligt är väl det att de som
aldrig ropat efter krig
förvägras livet
Maj var en

Brickor på ett bräde
alldeles för ringa
blev de utan framtid
utsiktslös var den

1. På den gemensamma graven för de innebrända finns de två verser inristade. De här verserna, inspirerade av verserna på gravstenen, är ett försök att hedra de innebrända var för sig.

→ *Min far, Flammans tidningsutbärare*

Ett samtal med Lars Brännberg

Norrskensflamman tisdag 5 mars, 1940.

Fotograf: Anders Nyström, 2018.

Källa: Norrbottens museums arkiv.

Luleå 22 maj 2018

Emily Fahlén: Attentatet mot Norrskensflamman 1940 och upprättandet av interneringslägren i Sverige under samma tid, är två historiska händelser som vi tycker är angelägna att reflektera på nytt, i en ny politisk tid. När vi har tittat på dokumentation och texter om dessa händelser har det mesta varit från 1970-talet, och överlag finns inte mycket skrivet. Idag finns i princip inga överlevande kvar, som satt i lägren eller upplevde tiden efter branden. Dig träffar vi i egenskap av son till en av de berörda. Vill du presentera dig och din ingång till de historiska händelserna.

Jag heter Lars Brännberg, är född 1943. Flammannattentatet ägde rum 1940, så det som jag säger här är hörsägen och minnen från det jag läst och så vidare. Det är ju också så att den här typen

av händelser skapar myter som vandrar omkring, och en del är sant och en del är osant, det ligger i sakens natur. Jag är född i en arbetarfamilj som har varit politiskt aktiv i alla tider, Jonas Brännberg, som nu sitter i fullmäktige i Luleå tillhör fjärde generationen vänsterpolitiker i fullmäktige och kommunstyrelsen.

Källan till det mesta av det jag nu ska säga är min far som hette Allan Brännberg. Han växte upp i en religiös familj faktiskt, men tidigt så började han jobba på Flammen som tidningsutbärare, på mornarna far han ut på byggena och sålde lösnummer. Under den här tiden så blev han bekant med redaktören på Norrskensflamman som hette Filip Forsberg, han kallades Röde Filip och var pastorsson från Malmfälten, i Kiruna vill jag minnas. Han var en duktig agitator och folktalare – Han kunde få en sten att gråta. Det uppstod ett sorts mentorförhållande mellan Röde Filip och farsan, och det här är alltså bakgrunden till mina uttalanden här.

Hur beskrev din far den politiska stämningen under den här tiden, hur kan man förstå bakgrunden till attentatet mot Norrskensflamman?

Man måste ju börja med situationen i Sverige under 1930-talet. Det var ju hårda strider mellan kommunister och socialdemokrater, och arbetarrörelsens röster var ju totalt dominerande här i Norrbotten. Efter utbrytningen av vänster-socialdemokraterna mot slutet av första världskriget så gick partiorganisationen nästan odelat till väster-socialdemokraterna som då sedan blev det kommunistiska partiet. Detta blev senare en sektion av den kommunistiska tredje internationa-len. Under 1930-talet, förstärktes motsättningar-na mellan kommunister och socialdemokraterna i länet som en följd av det så kallade Saltsjöbadsavtalet, där socialdemokraterna ingick i ett formellt kontrakt med storfinansen. Kommunisterna höll allt för länge fast vid en klass mot klass-politik som senare skulle visa sig vara ganska destruktiv – Den gjorde det möjligt för fascismen att växa fram. Under upprustningen i slutet av 1930-talet blev det allt mera klart att Tyskland satsade på ett krig och det framgick av Hitlers "Mein Kampf", också att han siktade på att anfälla Sovjet. Därför kom de politiska mot-sättningarna att skärpas allt mer, ju närmare kriget man kom. Och så utbröt då vinterkriget i slutet på 1939 och Sveriges kommunistiska parti stödde Sovjets anfall vilket ledde till en väldigt

stark hets mot kommunisterna. Den var speciellt påtaglig här i Norrbotten kan man säga. Hetsen nådde ju furiösa höjder, vilket jag hört det berättas om. I den här situationen ville den svenska militären rekvirera tryckeriet på Flamman, alltså helt enkelt ta över det med ett regeringsbeslut, men det gick regeringen emot. Min farsas åsikter var att det var detta som utlöste attentatet mot Flamman. Man ska ha klart för sig då att i den svenska statsmakten, i den djupa staten, fanns det starka nazistiska sympatier på många håll. I Norrbotten då främst, på regementena. Just efter första världskriget pågick stridigheter framförallt i Baltikum mellan tyska frikårer och de röda om makten över de baltiska staterna. Här fanns en grupp svenska officerare som kallades "1905 års män", bland annat en man som hette Archibald Douglas, som senare blev chef för Bodens militära organisation. Han uppfattades som en ledande nazist här i Norrbotten. Den ideologiskt ledande nazisten i Sverige under 1930-talet, Per Engdahl, var en ofta sedd föreläsare på Bodens officersmässar.

Din far hamnade också i interneringsläger under den här perioden?

Jo, han inkallades som om det vore en vanlig militärtjänst men överfördes sedan till det som militären

kallade "arbetskompani". Detta var i praktiken ett sorts koncentrationsläger. Koncentrationsläger har ju två varianter i nazisternas terminologi; arbetsläger och dödsläger. Alla under rubriken koncentrationsläger. Storsien är egentligen det enda läger som det pratas om, men det fanns många läger. Flammans redaktörer hamnade i Storsien. Det sa bara tjoff! Den enda som klarade sig var Röde Filip, han tordes de inte ge sig på, de var skiträdda för honom, för att han hade tallets gäva.

Farsan satt ju på ett sånt läger fast i Västerbotten utanför Vindeln. Han berättade en del om det. Nästan alla som var där var kommunister, vänster-socialdemokrater fanns det några, och faktiskt en folkpartist. Han var, enligt farsan,

Grunden till Norrskensflammans nedbrunna fastighet.
Fotograf: Helmer Widlund, 1940. Källa: Luleå stadsarkiv.

skiträdd. Alla var nog lite rädda - för att om ett tyskt anfall kom så skulle livhanken på de som satt i lägret vara första bjudvara. I Storsien har det berättats om att man fick gräva skyttevärn som var två meter långa, en och åttio djupa och en meter breda. Det vill säga gravar. I lägret som min far satt i fanns där en konsumföreståndare och han organiserade ett marketenteri på lägret. Alltså ett fik, där man sålde varor och bjöd på kaffe. Det gjorde att det kom en jävla massa basar från andra förläggningar som fanns i trakten, så det blev en samlingsplats för hela området. De tjänade också pengar så att dom kunde finansiera verksamhet av politisk art. De var så välorganiserade i lägret så att befälen inte tordes ge sig på dem och bryta upp aktiviteterna. Farsan satt först en omgång och for hem, sen åkte han in igen.

Attentatet på Norrskensflamman kan ses som en slags kulm på de spänningar som rådde i Norrbotten under den här tiden. Vad hände strax efter händelsen?

Det var alltså fem människor som dog i attentatet. De bodde i fastigheten. Och hur upptäcktes då detta? Jo det var en servitris på stadshotellet i Luleå som blev åhörare till ett överförfriskat plane-

ringssamtal bland de här terroristerna, strax före sprängningen. Hon tog efter attentatet kontakt med polismyndigheten och även med kommunistiska partidistriktet för att berätta vad hon överhört. Flamman kom ut bara ett par tre dagar efter sprängningen med hjälp av hyrd presskapacitet från annat håll, och eftersom de visste vilka som hade suttit med på det här planeringsmötet på Stadshotellet så öppnade de med rubriken: "Är det sant Herr Stadsfiskal?" De tog alltså berättelsen från servitrisen och presenterade den som frågor i offentligheten till Stadsfiskalen Ebbe Hallberg. Ebbe Hallberg blev efter några veckor anhållen som misstänkt, och hans vittnesmål utgjorde underlaget för att anhålla de andra attentatsmännen. Norrbottens-Kuriren skrev att

*Filip Forsberg "Röde Filip" chefredaktör på Norrskensflamman. Fotograf: Gustaf Holmström, 1940.
Källa: Luleå stadsarkiv.*

Hallberg var sinnessjuk, och NSD (norrländska socialdemokraten) skrev att branden var en parallellhändelse som kommunisterna själva troligen stod bakom. Det vill säga att någon skulle ha tänt eld på huset efter sprängningen. Men i ett tryckeri finns ju rengöringsvätskor och så vidare som är ganska brandfarliga, så det är inte undra på att det blev en explosionsartad utveckling av branden.

I samband med begravningen samlades tusentals lulebor och tillresta norrbottningar nere vid södra hamnen, de skulle gå med kistorna på bårvagnar. De började marschera men när de kom till en tvärgata till Kungsgatan stod Stadsfiskalen Ebbe Hallberg där med några konstuplar och lät tåten på processionen passera, sen skar de av tåget, så att alla de tusen som stod bakom inte skulle få vara med. Men de sprang ju runt kvarteret naturligtvis och anslöt. Min mamma var kistbärare till ett barn som dog, Torgny Granberg. De omkomna vilar nu på Innerstadens kyrkogård i det nordvästra hörnet. Det är en väldigt pampig gravsten med en skrift, om den nu finns kvar, det var minst 20 år sedan jag var där.

Lars Brännberg är Luleåbo och pensionär, född mars 1943. Han har arbetat som byggnadsarbetare, på en mack, som ingenjör i anläggningssektorn och efter det som ombudsman på VPK. Under de sista yrkesåren arbetade han på NSDs taltidning med redigering och inläsning.

→ *Det är inte natt ännu* Judith Kiros

*

Det är valår. Det är sommar. Jag övar på att känna hopp. Jag skriver en ledartext till *Flamman* – som jag har jobbat för sedan 2016 – om aborträtten på Nordirland. Samtidigt läser jag att EU-ledarna har kommit överens om att ytterligare förstärka gränsen, läser att de vill inrätta särskilda, låsta läger för människor på flykt i både Europa och Nordafrika. Är det här vad vi kallar för en mörk tid? Natten vägrar komma. Himlen är ett platt, vitt fält.

– Mörkret, min käre Burman, trycker mig, det känns som om det drar ner mig mot marken. Och nu, nu sker det! I Ann-Marie Ljungbergs fiktionaliserade tolkning av attentatet mot tidningen *Norrskensflamman*, *Mörker, stanna hos mig*, jagar två vuxna män efter en liten pojke de misstänker är kommunist. Wilhelmsson, som är journalist, griper tag i pojken och ryter till: "Vet du vart din lära syftar, lille kommunist, vet du det?"¹ Han släpper taget först när en vuxen man och en grupp barn intervenerar. Det förtätade, förföriska mörkret i boken är både reellt och metaforiskt: vi rör oss genom den svarta vintern till en svart vår. Till slut slukas Wilhelmsson och de övriga attentatsmännen helt av mörkret.

När jag lägger ifrån mig boken kan jag inte släppa tanken på mörkets politiska och kreativa potential. Hur mycket har folk inte fått gjort just om natten, i mörkret? Hur många räder, revolter, revolutioner har inte skett just för att mörkret har tillåtit det? Jag kan inte heller släppa minnet av scenen i vilken pojken konfronteras av de två männen. Hur många övergrepp, attacker, förbrytelser har inte förhindrats för att ett kollektiv har kommit emellan?

*

Attentatet mot *Norrskensflamman* skedde under en period då fascismen inte bara spred sig över Europa, utan även stöttades i och av den svenska regeringen. Som Maria-Pia Boëthius visar i *Heder och samvete: Sverige och det andra världskriget* var den svenska neutraliteten allt annat än just neutral. Ändå har neutraliteten blivit en del av den svenska självbilden; att inte blanda sig i ses som ansvarsfullt och opolitiskt, när det i

själva verket istället osynliggör ideologi, våld och det egna handlandet. Om vi ser till samtiden, och den svenska regeringens agerande i relation till finanskapitalet, vapenhandeln och migrationen, ser man inte heller ett neutralt agerande, utan (i bästa fall) en undfallenhet inför en samlad höger som flyttar fram positionerna.

Attentatet mot *Norrskensflamman* skedde för att tidningen aktivt tog en ställning som hotade makten och maktens män. När jag och de andra på *Flammanredaktionen*, nästan åttio år efter dådet, skriver så måste tidningens historia, de som jobbade med den, sålde den, läste den, agiterade för den, vara med oss. Vare sig vi skriver i mörker, om mörker, eller mot mörker så gör vi det aldrig ensamma, utan med tidigare kollegor snett till vänster bakom oss, med deras andetag i nacken. På minnesstenen för de som dog i terrorattacken har man låtit gravera in dikten "Danko" av Ragnar Jändel. Dikten beskriver hur ynglingen Danko rycker hjärtat ur sitt bröst för att det ska lysa upp natten: "Än när natten bidar och stormen sjunger/ fladdrar hjärtats gnistor över jordens mull".

Det är först i mörkret hjärtats sken överhuvudtaget blir synligt.

*

Den fanatiska antikommunismen i Sverige under andra världskriget – som tog sig uttryck hos alla från socialdemokrater till nazister – är ett relativt dolt kapitel i svensk historia. Det går väl, på ett antal sätt, mot den svenska självbilden, mot bilden av Sverige som neutralt i tider av krig och konflikt. Att man samarbetade med och stöttade nazister, samtidigt som kommunisters yttrandefrihet livsutrymme begränsades, är inte bekvämt att erkänna. Att hatet mot kommunister till slut ledde till en av Sveriges värsta terrorattacker är också svårt att kännas vid.

Men om vi ser på samtiden blir det uppenbart att det i dagsläget finns en liknande syn på politisk organisering från vänsterhåll. I slutet av maj släppte Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI, en rapport om våldsbejakande vänsterextremism som bland annat inkluderade Syndikalistiska ungdomsförbundet och den antirasistiska tidningen *Expo*². Utrymmet för vänsterpolitiska – eller till och med bara antirasistiska och antifascistiska – organisationer i Sverige verkar alltså krympa. Parallellt ökar stödet till Sverigedemo-

kraterna, fascistiska rörelser i Europa växer och organiserar sig, och antalet nazister ska enligt Säpo öka³. Det är i en sådan period det blir särskilt viktigt att minnas Norrskensflamman och hur stadigt de stod under trettio-och-fyrtioalet, trots att de motarbetades, arresterades och attackerades. Den rådande ordningen har alltid mött motstånd – och kommer alltid att göra det.

Är det en mörk tid nu? Om svaret är ja måste följdfrågan bli: vad manar den här tiden till för motstånd?

*

Risken med att likna dagens Sverige med tiden för terrorattacken mot Norrskensflamman är att man förenklar de båda periodernas specifika omständigheter; dagens fascistiska våldsattacker sker inte i skuggan av ett världskrig. Men det måste ändå sägas: det här är en tid då antalet anmälda hatbrott ökar, då svenskar som rasifieras misstänkliggörs, och en av fem svenskar kan tänka sig att rösta på Sverigedemokraterna, partiet som redan 2015 gick ut med att de ville kartlägga muslimers åsikter. Om kommunisterna innan och under andra världskriget ansågs vara landsförrädare av den breda massan, och bemöttes med statligt våld och repression, kan man nu ana en liknande syn på flyktingar, och då särskilt de som är både flyktingar och muslimer.

Under 2016 anlades nittiotvå bränder på flyktingboenden i Sverige. Av dem ska femtiotre ha startats av en okänd gärningsman⁴. Terrorister, skulle de kunna kallas, om inte begreppet terrorist i dagsläget var så tydligt länkat till muslimer och muslimska gärningsmän; extremhögern får demonstrera och agitera med polisens beskydd. I den här tiden blir det mer relevant än någonsin att, både som skribent och människa, hålla en tydlig antirasistisk linje som också kan kopplas till en klassanalys. När den del av arbetarklassen som rasifieras som icke-vit sägs vara lata, inte kunna språket, eller inte ha rätt värderingar, måste åsikterna bemötas och bekämpas. Problemet är inte människor som rör sig över gränserna, utan pengarna som koncentreras i allt färre händer.

Det är inte natt ännu. En skärva av skyn utanför fönstret är vass och blå.

*

Norrskensflamman's lokaler. Redaktionen. Fotograf: Gustaf Holmström, 1936. Källa: Luleå stadsarkiv.

Det är valår. Det är augusti. Det är möjligt att framtiden blir svår. Men jag återkommer till bilden av en grupp barn som uppenbarar sig när en pojke attackeras av vuxna män, barnen som kommer emellan, och det sprakande hjärtat i natten.

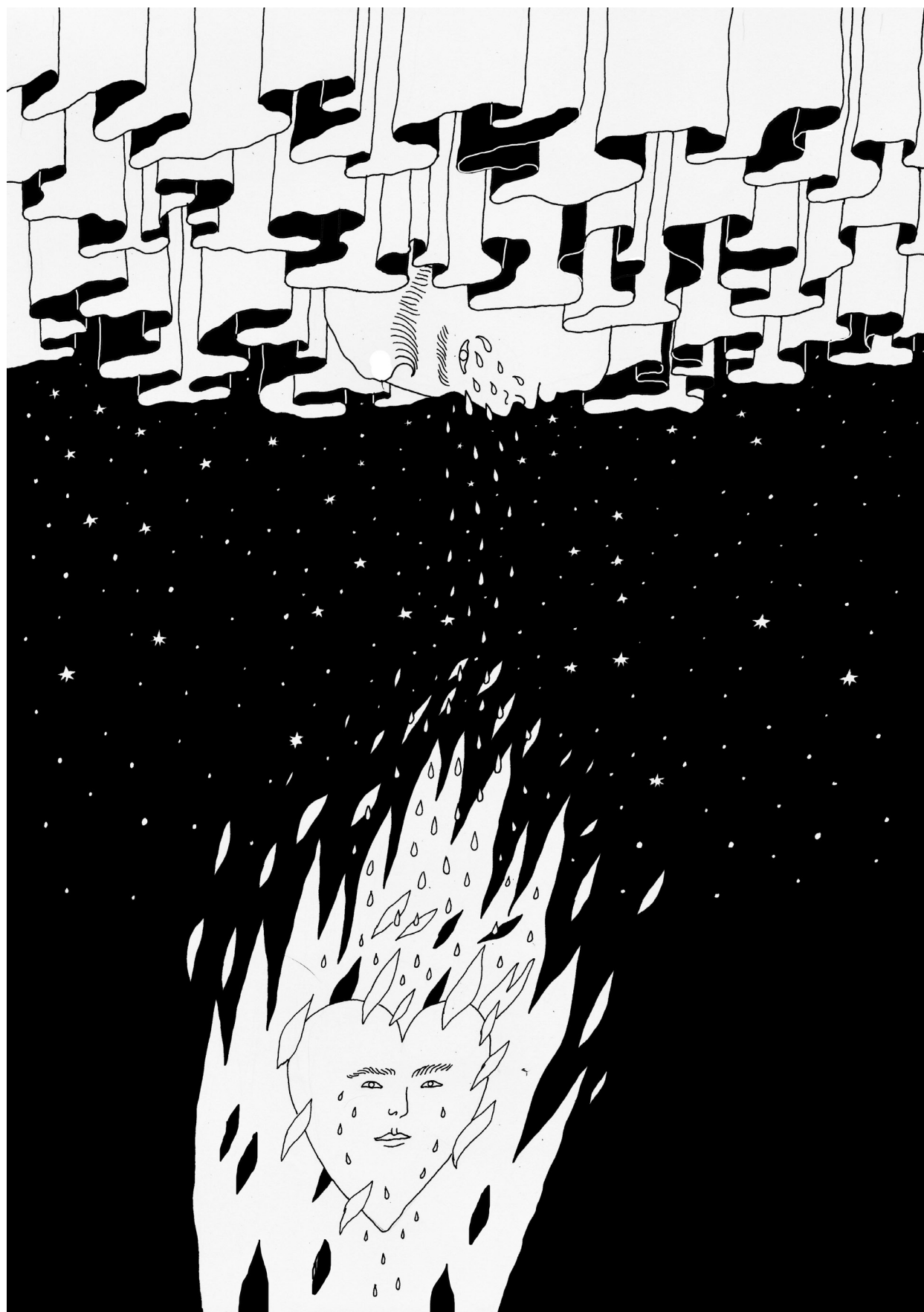
Vad möjliggör mörkret för motstånd? Kanske just att vi ställer oss emellan. Kanske att vi agerar gemensamt, att vi står stadigt, att vi ser till att solidariteten blir konkret politisk handling snarare än en känsloyttring. Där är de gnistorna.

1. Ann-Marie Ljungberg. *Mörker, stanna hos mig*. (Stockholm: Alfabeta, 2009), s. 125.

2. "Storm kring rapport om vänsterextremism" i Sveriges radio. (<https://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=6957148>), läst 24/06/2018.

3. "Säpo: Antalet farliga nazister ökar i snabb takt" i Svenska Dagbladet. (<https://www.svd.se/sapo-antalet-svenska-nazister-okar-i-snabb-takt>), läst 24/06/2018.

4. "Över 90 anlagda bränder på asylboenden" i SVT Nyheter. (<https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vast/over-90-anlagda-brander-pa-asylboenden-fora-aret>), läst 27/06/2018.

→ *Här låg ett svenskt koncentrationsläger* Ingrid Eriksson, Karl-Erik Larsson och Kerstin Wixe

Publicerades ursprungligen i Folket i Bild/
Kulturfront nr 19/1972

I byn Storsien satt under krigsåren **350** svenskar internerade – i ett svenskt koncentrationsläger. De hade kallats in enligt värnpliktslagen. Men de fick inga vapen. Bara spadar. Och fastän de inte hade gjort något brottsligt betraktades de som landsförrädare.

Upprättandet av lägret i Storsien var kulmen på en längre tids antikommunistisk hets i Sverige vid andra världskrigets början. En kommunistpsykos som var särskilt starkt utbredd i Norrbotten.

Vinterkriget i Finland pågick. På ledande militärt håll krävde man att Sverige skulle uppges sin neutralitet och gå in i kriget. Det fanns till och med planer på att iscensätta en statskupp för att kunna realisera tanken. Som ledande i den här kretsen aktivistiska officerare utpekades stabsschefen i försvarsstaben, generalmajor Axel Rappe. Under inbördeskriget i Finland hade han varit stabsschef för vita östarmén. Statskupsplanerna finns bland annat dokumenterade i kommandörkapten Stig H:son Ericssons dagsboksanteckningar. Och det var från den här gruppen initiativet till lägren kom. General Archibald Douglas, stabsschef för styrkorna i Norrbotten, den så kallade andra armékåren, berömmar sig av att också ha varit bland dem som tog initiativet till åtgärden. I sina minnen – ”Jag blev officer” – berättar han om bakgrunden:

”Ända från hösten **1939** hade kommunistfaran i Norrbotten väckt oro. Jag hade försökt att skaffa mig en så god kännedom som möjligt om kommunismen däruppe [...] Våra olika förslag att åstadkomma en verklig sanering stötte emellertid på obönhörligt juristmotstånd. De resulterade dock efter hand i en del åtgärder. Till en början lades det upp register över kommunisterna. Därefter genomförde posten och järnvägen vissa personalomflyttningar, så de värsta bolsjevikerna skickades söderut och ersattes med pålitligt folk, och slutligen genomförde regeringen det så kallade transportförbudet mot kommunisttidningar, som vållade dessa en viss svårighet med

distribueringen. Men hur skulle man förfara med kommunisterna inom truppförbanden? Vi dryftade denna fråga ingående och resultatet blev det bekanta lägret i Storsien. De farligaste elementen uppspårades, skildes från sina truppförband och sammanfördes under särskilt befäl till den avlägsen liggande byn Storsien.”

TIDNINGARNAS HETS

Vilka var det då som satt i Storsien? Det övervägande flertalet var organiserade kommunister. Framför allt rörde det sig om folk ur ledarkadern och från tidningarna. Men det fanns också en och annan radikal socialdemokrat. I vissa fall hade det räckt med att den internerade hade uttryckt tvivel om att ”Finlands sak var vår” (i den meningen att den kunde äventyra vår fred och neutralitet).

En ledande roll vid tillkomsten av läger av Storsiens typ hade den svenska militärledningen spelat. Men också i pressen hade det drivits en hård kampanj mot kommunister. Längst uppe i norr gick högerorganet Norrbottens-Kuriren i spetsen för den kampanjen.

Men också Norrländska Socialdemokraten drog sitt strå till stacken för att misstänkliggöra de norrbottniska kommunisterna: ”Allt måste göras för att oskadliggöra kommunisterna”, skrev tidningen i en ledare den **13 januari 1940**, ”De äro icke människor i vanlig bemärkelse. Hos de mest förhärdade brottslingar kan som regel spåras något gott. Hos de genuina kommunisterna söker man förgäves efter ett uns därav.”

Det var i den här tidsmiljön som de svenska interneringslägren kom till. Bland dem som blev internerade var många som spelat en viktig roll för solidaritetsarbetet för Spanien. Flera av de internerade hade också deltagit som frivilliga på den republikanska sidan och kämpat mot Francos upprorsgeneraler. Från Storsien skrev en av dessa brev till den socialdemokratiske riksdagsmannen Georg Branting och krävde att han skulle göra sitt inflytande gällande för att de skulle bli frisläppta: ”När vi kom hem från Spanien så skrev den svenska tidningspressen om oss att det var blomman av den svenska arbetarungdomen som deltagit i kriget mot Franco. Nu har man spärrat in oss på läger utan vapen och satt organiserade nazister som befäl över oss...”.

LÄGREN VAR ETT FÖRSTA STEG

Åtta år senare – i den statliga så kallade Sandler-kommissionen – skrev Georg Branting i ett eget yttrande (SUO **1948:7**) om att ”den svenska militära ledningens diskvalificering under hela

beredskapstiden av stora medborgargrupper inte hade någon som helst motsvarighet i jämförbara utländska arméer (Frankrike och England)".

De svenska interneringslägren blev en parentes i svensk beredskapshistoria. Men vad hade hänt om kriget gått annorlunda? I den meningen var de svenskar som satt internerade i läger som Storsien att betrakta som försökskaniner. På dessa människor fick de svenska myndigheterna göra sina första lärospån i den politik som skulle bli en svensk marionettregerings. Ordern, som man uppfattade den, löd: "Oskadliggör vänstern, ty vännen och beskyddaren kommer från höger..."

Vi ska här återge några röster från svenskar som under krigsåren satt internerade i Storsien.

"Ni kommer aldrig hem..."

Den första berättaren vill vara anonym. Det är inte för egen del utan för sina barns skull som han inte vill framträda med sitt namn. Det är ont om arbeten i Norrbotten. Och tiderna kan hårdna. Själv upplevde han hur kommunister under krigsåren framtogs sina arbeten:

– Den 9 december 1939 fick jag en helt vanlig inkallelseorder till Boden. Bara ett par stycken på logementet var kommunister, men i en sak var vi fullkomligt eniga. Till Finland skulle vi inte, då gör vi absolut stopp. Efter 14 dagar blev jag kallad till kompaniexpeditionen och fick en order om att lämna in mina vapen. Jag skulle förflyttas, sa dom.

Vi var 80 man som samlades i kanslihuset. Ingen av oss visste vart vi skulle, men vissa rykten gick om läger. Hemmen kunde vi inte meddela. Han som körde bussen sa – Norra Bredåker.

"Ni kommer aldrig komma hem igen", sa dom till oss i Bredåker.

Dom första dagarna blev dom flesta satta på att gräva gravar. Inte var det skyttegravar – 2 meter långa, 50 cm breda och 60 cm emellan varje grav. Vi funderade först på vad det betydde, men det var just ingen som pratade om det eller spekulerade. Alla var beredda på att vad som helst kunde hända. Det var en väldig hets mot kommunisterna då för krigsivrarna ville till varje pris att Sverige skulle med i finska vinterkriget. Dom värvade öppet på regementena – till och med framför trupp.

Ingen fick åka hem över julen och nytt folk kom hela tiden.

På nyårsnatten fraktades vi till Boden igen. Då var vi flera hundra. Där fick vi hackor och spadar. Dom sa åt oss att skaffa toalettgrejer,

för att dit vi skulle fanns inte sånt. Det blev Storsien.

Inga baracker fanns. Vi bodde i bagarstugor, uthus och vedbodas. Eldade i kaminer och öppna spisar. Låg på britsar med halm. Befälet bodde i en bondgård. Så småningom fick vi montera upp baracker, men innan dess var det hemskt. Ständigt mellan 30 och 40 grader kallt.

Dom flesta jobbade på vägbygget, men själv är jag snickare, så jag hade en massa andra jobb. Kommendant var kapten Berner, en lärare från polisskolan i Stockholm.

Dom flesta i Storsien var kommunister och hela ledningen för distriktet satt där. Åsiktsregistreringen var inte på något sätt fullkomlig då, så jag skulle tro att dom i första hand plockade dit dom kommunister som hade största möjligheten att påverka andra människor. För min egen del satt jag i kommunalnämnden och var även engagerad i annat. Och ansluten till partiet.

Det fanns också dom som åkte dit angivarevägen. Folk anmälde kommunister.

Så fanns det dom som inte alls var kommunister, men som var motståndare till ett svenskt deltagande i finska kriget.

Vi var landsförrädare, sa dom.

Vi blev totalt rättslösa, hade ingen som helst talan.

Vi fick inte bära vapen, vi fick ingen permission och vi sysslade med ett fullständigt meningslöst arbete. Bygga väg under en och en halv meter snö. Vägen kom visst att kosta 7-8 kronor millimetern.

Vi lyssnade på radio och hade god kontakt med bybefolkningen. På så vis var det inte svårt. Det svåra var att vi inte visste vad som skulle hända. Och om Sverige hade gått in i Finland eller om tyskarna vunnit kriget var meningen att vi skulle likvideras.

På morgonen när Berner hälsade sa han aldrig "gomorron soldater", som brukligt är i det militära, utan "gomorron, mina herrar". En dag var han bakfull och hälsningen blev då "gomorron mina herrar landsförrädare och samhällsfarliga individer".

Det blev mycket diskussioner på kvällarna. Vi hade förstås mycket att prata om, mycket gemensamt. Och yrkespolitiker satt där, så på så sätt var det lärorikt. Breven vi skrev och breven vi fick skulle gå genom kansliet där dom öppnades. Ringde vi, skulle alltid någon vara med och lyssna.

Alla slapp inte helt från Storsien, en del blev ditkallade igen. Storsien i sig, som du hör, var inte så farligt, men det var ovissheten om vad som skulle hända. Vi visste hur fascismen fung-

erade och vi visste att vinner tyskarna så blir vi skjutna här. Den kunskapen var svår att bära.

Men vi visste också att vi hade rätt. Och när jag sen kom hem var kommunisterna här som stolta över mig. Folk säger inte så mycket, men man känner sånt. Så egentligen var det värst för dom här hemma.

”Helst vill jag glömma”

Hans fru berättar:

– Ja, det dröjde ett bra tag innan jag fick veta var han var. Dom kom hem till jul dom andra, men ingen visste var han var. Och ryktena gick. Att kommunisterna var på en öde ö och skulle skjutas hela bunten. Såna rykten. Jag trodde väl inte på dom, men jag visste ju inget.

Så fick jag telefon från Bredåker på julaftonen. Men vi talade finska, så dom bröt samtalet.

Tre barn hade vi då och kor i lagårn. Jag hade hand om skolstädningen. Äldste grabben hjälpte mig och tyckte det var som konstigt att han skulle vara i skolan på natten också.

Så blev jag sjuk, fick dubbelsidig lunginflammation. Det var då han fick permission. Det var en hemsk hets mot kommunister under den här tiden. Här i byn märktes det inte så mycket. Folk var mest hjälpsamma. Men det pratades bakom ryggen och vissa slutade hälsa.

Helst vill jag nog glömma den här tiden.

”Grusgropen ska bli er grav...”

Sture Henriksson är målare. Bosatt i Tärendö. Han arbetade som frilansskribent i Norrskensflamman, det norrbottniska kommunistorganet. Han hade också olika kommunala förtroendeuppdrag:

– Mej hämtade dom som om jag gjort något brott.

Jag brukade på vintrarna arbeta som tummare och hade den 8 februari 1940 tummar i en liten by som heter Kainulasjärvi. Sent på kvällen satt jag och räknade tumsedlar och hör då hur det kommer in en karl som med hög röst frågar: ”Har vi bolsjevikerna Sture Henriksson här?”. Husbonden i gården svarade då att ”nog har vi Sture Henriksson här, men om han är bolsjevik vet inte jag, men det är en mycket hygglig pojke”.

Jag fick order om att omedelbart följa med den civilklädde mannen men han talade aldrig om varför. I bilen utanför satt två uniformerade män. Det var mörkt så jag såg aldrig vad det var

för uniformer och jag såg inte deras ansikten. Dom försökte förhöra mig om olika kommunister i grannskapet men jag vägrade att svara. Den natten fick jag tillbringa i mitt hem efter att ha skrivit på ett papper där jag lovade att inte lämna hemmet.

Tidigt på morgonen blev jag hämtad och körd till Pajala. Där fick jag några trasor på mig men inget gevär, ingen ammunition. Vi var en 10-12 tornedalspojkar och vi skjutsades i buss till Övertorneå. Och så på tåget till Vitvattnet. Där fick vi kliva på att lastbilsflak. Det var över 30 grader kallt och vi kördes till Storsien.

Jag hade inte fått någon inkallelseorder.

Storsien var ett fullständigt koncentrationsläger. Inga skjutvapen fick vi bära och inga permissioner utdelades. Arbetet vi skulle låtsas utföra var ett vägbygge mellan Storsien och Klinten. Träden var fällda så vi letade stubbar under den höga snön och sprängde som. Ett kamouflagearbete bara. Brevet öppnades och telefonera fick vi bara göra när någon hörde på. Det fanns förhör vi kunde anmäla oss till hos kapten Berner om man ville bevisa att man inte var kommunist. Men vi som var kommunister och visste att socialismen är den enda samhällsform som tjänar arbetarklassens sak, vi sa förstås att för fan, vi står för vår sak. Det var ju dom som satt oss i Storsien som borde förhöras.

På kvällen kom en vakt och såg till att alla sängar var fulla, annars såg vi inte vaktstyrkan så ofta. Maten var bra och i stort måste jag säga att vi fick samma behandling som de flesta andra under beredskapen. Men det är klart – vi hade alltid uppställning i en grusgrop och kapten Berner kunde säga: ”Här i grusgropen ska eran grav bli” eller ”häriifrån kommer ni förbanne mig aldrig”. Det fick vi ofta höra.

Kommunist var jag då och kommunist är jag än idag. Jag satt bland annat i skolstyrelsen och fullmäktige. Det fanns gott om angivare i Tärendö under kriget.

En gång sa lägerchefen kapten Berner till mig: ”Du är en onödig varelse i samhällssystemet. Jag kan skjuta dig med min egen hand om jag vill!”.

Vi kunde inte fatta det annat än så att om tyskarna hade vunnit kriget så hade vi säkert aldrig kommit därifrån.

I samband med ockupationen av Norge och Danmark slapp vi därifrån från första gången. Men jag hade inte varit hemma mer än ett par dagar så fick jag telegram att jag måste in igen. Vart stod inte. Det blev Storsien direkt. Den här gången var vi inte fler än 155.

Överste Sandahl höll ett "välkomsttal" och sa: "Första gången när vi tog hit osäkra folk blev det misstag, men det här gången är det inga misstag. Ni har vi bara tvättakta kommunister och landsförrädare och ni kommer förbanne mig aldrig härifrån."

Det var ord och inga visor.

Så nog är det ett som säkert. Storsien kan inte kallas nånting annat än koncentrationsläger. Och vi hade gått samma väg som judarna och kommunisterna i dom länder fascismen ockuperade.

SVENSK MATERIEL TILL TYSK NORDFRONT

Helmer Persson i Kalix var en av de mer framträdande partimedlemmarna som satt i Storsien. Han satt också i ett par andra läger senare. Vid krigsutbrotten arbetade han på Norrskensflamman:

– Natten mot den 5 januari kom vi till Vitvattnet, marscherade till Storsien, det var nog en åtta, nio kilometer, över trettio grader kallt.

Förläggningarna var bagarstugor, inredda uthus, kalla, men elden den brann dag och natt, och sen så ordnade vi till våra förläggningar på ett bättre sätt än vad mannarna i dalregementet hade gjort.

Vad gjorde vi där? Det skulle byggas en vinterväg som skulle förbinda Klinten med Storsien. Och sedan skulle det byggas en mer permanent väg, och vi var sysselsatta med detta till ungefär i mitten av april månad 1940.

I slutet var vi 370 man, utav dem var ca 250 kommunister, och 90 procent utav dom var här från Norrbotten. Resterande var folk av blandad social härkomst, och blandade politiska åsikter. Dit kom studenter, som hade yttrat något, några ord i förläggningarna där dom tvivlade på dom finska segerrapporterna, i brev hem hade dom också uttalat sina tvivel, det var brevcensur, och på de grundvalarna var det många utav studenterna som kom till Storsien. Så var det också en hel del socialdemokrater.

Mest synd om dessa studenter som hest saknade ideologisk grund att stå på. En del grät. Men vi lärde dom arbetet, hur dom skulle borra sten – slå med släggan på borren och hålla i borren. Vi behandlade dom väl. En del av dom sa "när vi en gång ska befatta oss med politik blir det tillsammans med kommunisterna för dom har visat sig vara dom mest konsekventa."

Och dom som sprängde Norrskensflamman, dom besökte kapten Berner, och ville kidnappa några utav de mer framstående kommunisterna,

bland andra Helmer Holmberg, som ju var chefredaktör för Flamman, och köra dem in i Finland och sen släppa lös dom där. Men Berner vägrade att göra detta. Det hade ju egentligen betytt att dom skulle släppas lösa i ett land som befinner sig i krig – och sen fanns det ju kontakter mellan krigsaktivisterna här och dom finska Lappomännen.

Under andra hälften av juli upplöstes sommarlägret. 2:a försvarslinjen skulle dras genom Storsien och då gick det ju inte att ha oss kvar.

Därefter tjänstgjorde jag i olika vaktstyrkor. Hösten 1941, när tyskarna stod utanför Moskva, skickades jag till Niemisel. När jag där gick vakt fick jag själv uppleva hur svenskarna försörjde tyskarna på nordfronten med monteringshus, pälsar och skor. Sommaren 1943 förberedde sig tyskarna på sin största offensiv. Planen var också att om så behövdes stärka sin krigspotential genom att rycka in i Sverige från Norge. Motståndet här hemma hade antagligen inte blivit särskilt starkt med tanke på de män som ledde de svenska krigsförbanden. Och nu gällde det att plocka bort kommunister från Norrbotten.

Vi kallades till Boden i juli månad 1943. Vi var två plutoner som skickades vidare till Västerbotten. En pluton förlades mellan Stensele och Storuman, en mellan Vindeln och Hällnäs.

Här försökte dom maskera lägren genom att utrusta oss med karbiner utan ammunition. Vi arbetade med att spränga skyddsrum och ammunitionsrums. Vi var bara kommunister och jag träffade många kamrater från Storsien-tiden.

Från det lägret skrev vi till MO och till försvarsministern med fick inget svar. Jag var då invald i landstinget men fick ingen permission för sammanträden. Men när tyskarna efter några månader var drivna på andra sidan Dnjepr och dom såg vartåt det lutade, blev vi hemskickade.

Det grymmaste för kommunisternas del under kriget var trots allt inte dessa interneringsläger. Det brutalaste var att kommunister och sympatisörer avskedades från sina arbeten. Order kom från Säpo. Familjeförsörjare och hederliga människor ställdes på bar backe.

Materialet om Storsien är sammanställt av Ingrid Eriksson, Karl-Erik Larsson och Kerstin Wixe. Uppgifter har också hämtats ur Gunnar Kieris och Ivar Sundströms "1. Arbetskompaniet Storsien".

→ *Det jag inte ser i Storsien* Ida Linde

Om krisen eller kriget kommer. Broschyren till Sveriges invånare kom några veckor innan jag åkte till Storsien. Den gavs ut första gången i början av 1940-talet under pågående världskrig, och senast 1961 under kalla kriget. Georges Didi-Huberman skriver i essän *Gruvgas*, en bok som undersöker vår kulturella och mentala katastrofberedskap:

Den ändlösa grymheten hos en katastrof beror på att den oftast märks alldeles för sent, först sedan den inträffat. De synligaste katastroferna – de tydligaste, mest studerade och mest allmänt erkända – de som man spontant hänvisar till för att beskriva vad en katastrof är, det är sådana katastrofer som varit, det förgångnas katastrofer, dem som andra, före oss, inte kunde se eller ville se komma, som de andra inte lyckades förhindra. Vi igenkänner dem desto lättare, då vi inte, eller inte längre, är skyldiga till dem idag.

Interneringslägret i Storsien hör inte till de mest studerade eller erkända platserna för katastroferna de ingick i. Även om det till exempel har beskrivits i *Arbetskompaniet Storsien* av Gunnar Kieri och Ivar Sundström samt i *Storsien: 100 år i en norrbottnisk by* av Anne Christine Liinanki, så är det få som känner till det när jag berättar var jag ska åka. Inte bara att det funnits arbetsläger i Sverige under andra världskriget, utan de känner inte heller till platserna.

Det som fanns först i Storsien var ett vinterläger, och därefter ett sommarläger. Namnen låter nästan som att det var något för barn, ett slags kollo. Det var det såklart inte, denna abrupta förflyttning av människor, ett utpekande och upplösande av motstånd. De skildringar som finns av och med människorna som hamnade i lägren är alla präglade av förvåning, både då och genom tiden, om varför det skedde. I *vår okända historia 4* står det:

I byn Storsien i Norrbotten satt under kriget 350 svenskar internerade – i ett svenskt koncentrationläger. De hade kallats in enligt värnpliktslagen. Men de fick inga vapen. Bara spadar. Och fastän de inte hade gjort något brottsligt betraktades de som landsförrädare.

Innan jag åker försöker jag läsa det som finns för

att förstå vilken plats det är jag ska till, men eftersom lägren inte finns kvar är jag mest rädd för skönheten. Det kommer vara så vackert och jag tänker på hur farlig skönhet kan vara. Att det är så lätt att bli förlåtande inför den. Eller att inte kunna förstå och upprepa skönhetens lögn, förhoppningen om skönhetens godhet, att jag ska stå där och tänka: hur kan något hemskt hända där det är så vackert?

Jag gör en anteckning:

Det är platsen som säger historia. Det är historia som säger politik. Det är politik som säger minne. Det är minne som säger glömska. Det är glömska som säger att det är så många lager av jord och av liv att ta sig igenom. Känslorna rör sig långsammare genom livet. Tankarna lika mycket vertikalt som horisontellt. Det är väderstrecken som orienterar oss. En vän sa en gång att orienteringen var det som lärt henne mest om livet och jag förstod inte. Jag hittade inte platsen från var jag skulle börja.

På vägen från Luleå flygplats till Storsien kör jag förbi Lule älv och tänker på hur tjugo procent av Sveriges elproduktion kommer från denna älv allena. Själv växte jag upp vid Umeå älv. Det var kanske den som var ursprunget till att jag skrev romanen *Norrut åker man för att dö*. En roman som vill påminna om hur pengarna fördelats i Sverige i relation till var naturresurserna ligger. Och jag undrade över vad platsen norr har för betydelse:

Vad var det med just denna plats som gjorde att den krävde särskild uppmärksamhet? Längst ut i Sverige ligger Treriksröset. Egyptens norra gräns är en kustlinje mot Medelhavet. Norra medelhavet kurar intill Spaniens östkust. Norra Kanada sträcker sig nästa upp till Nordpolen och utgör en del av Arktis. Norra Ishavet är världens nordligaste hav, det omfamnas av så mycket att det också räknas som ett medelhav emellanåt. Men om väderstrecken inte funnits, om vi orienterat oss efter andra koordinater, så hade dessa platser varit bärare av annat.

Ett svar på min egen fråga skulle kunna vara att den särskilda uppmärksamheten krävs för att det som skett inte är synligt, som Didi-Huberman också skriver i *Gruvgas*, är att vissa katastrofer döljs av andra mer uppenbara katastrofer som i en given historisk situation upptar hela synfältet. Men när jag är i Storsien känns alla katastrofer

avlägsna, kanske för att när jag anländer har jag redan drabbats av skönheten. Hur träden står så tätt intill vägen som att de när som helst skulle kunna få för sig att ta en långsam promenad över till andra sidan. Dungen med unga björkar vars stammar som ett vitt plockepinn. Den plötsliga öppningen där ett vatten skymtar och jag stannar bilen när jag ser att strax intill bränner någon, kanske på grund av regnet, ner ett hus och flammorna spelar intensivt gulröda på den ljusgrå himlen. Sedan en hage med hästar. Stora bruna skogshästar. Ett föl med svart man och svans som frustar.

I beskrivningarna av hur det var att komma till lägret så säger man att det inte fanns så mycket där, mest några utspridda bagarstugor. Nu är det några utspridda hus men jag ser inga människor. Antagligen på grund av det vansinniga regnet. På en anslagstavla förstår jag att det varit bättre om jag kommit för två dagar sedan då byaföreningen hade årsmöte. Jag kan inte säga att det är tyst i Storsien när jag trasar runt, det är regnets läten mot hus och bark som inte tycks störa fåglarna, gruset under mina skor. Men det är en intensiv öppning i örat och jag lyssnar efter något som jag inte vet vad det är. Efter ett tag drar tre strofer av Inger Christensen drar genom huvudet:

*Det sker at jeg kommer/ til et sted hvor jeg ved/
at jeg aldrig har været/ i hela mitt liv// Men
allgivel husker jeg/ som om det var i går/ at det
var netop her/ det skete det og det// Det er som
at gå ind/ i et gammelt maleri/ hvor det altid i
bakgrunden/ sker en række ting*

I bakgrunden: De grå husen som har så många år mellan sina bjälkar, den avställda vita Volvon vars strålkastare blickar ut över fältet. Två fotbollsmål uppställda på en gräsmatta. Historien om arbetslägren. En hund som skäller men sedan struntar i mig och går iväg. Vi vet båda att jag är en främling som inte kommer att stanna länge.

I början av boken *On beauty and being just* skriver Elaine Scarry:

Wittgenstein says that when the eye sees something beautiful, the hand wants to draw it. Beauty brings copies of itself into being. It makes us draw it, take photographs of it, or describe it to other people.

Så lämnar jag också med begäret att skriva

Storsien-skönheten lika mycket som historien om lägret. Jag kör tillbaka längs E4:an och kommer till Stadshotellet i Luleå på den sena eftermiddagen. Det var här Flamman-attentatet planerades av sexmannakommittén, bland annat polischef Ebbe Hallberg. Inte heller det är synligt i lobbyn eller i de stumma korridorerna. Platserna är sammankopplade av mer än geografin. Ett sätt att beskriva naturens skönhet är att överföra den till mänskliga tillstånd. På hotellrummet saxar jag beskrivningar ur *Storsien: 100 år i en norrbottensk by* av Anne-Christine Liinanki:

*Efter fars död hade han blivit en bottenfrusen
bäck av sorg/ Mor åldrades och såg ut som en
grå och tovig vante/ Katastrofen var ett faktum
och Aslak grät när han såg renarna spolas iväg/
Vreden inom henne är kall som en bottenfrusen
bäck/ Det luktar gott, det är som om åskan skur-
at Storsien med såpan/ Att komma tillbaka till
livet är som en jättelik islossning i Kalixälven.
Först några små öppningar, en rörelse och sedan
ett vrål från det fångade vattnet under isen/ Snön
för allt och alla samman, till och med ljuden/ Det
kalla ljuset från novembersolen lyser likt en för-
dömande predikant över honom/ Byn är som ett
diskret hål i skogstäcket/ Månljuset avslöjar den
vid vägens slut där gårdar ligger spridda här och
där/ –Mina herrar landsförrädare, ni har kommit
till byn Storsien!*

Det står också:

Naturen är inte frustrerad. Naturen sörjer inte.

Det är vad som blir mina nyckelmeningar. För hur ser sorgen ut när det som skett inte längre syns? När det knappt syntes medan det skedde? Ett letande i den natur som inte sörjer; ett letande på platsen. Jag glömde skriva att man finner den vid Korpikån i Kalix kommun. Och att det var kommunister, syndikalister och pacifister som internerades mellan 1939 och 1940. De ansågs utgöra en fara för rikets säkerhet om Sverige skulle göra Finlands sak till sin och gå i krig med Sovjetunionen. Återigen ur *Gruvgas* av Didi-Huberman:

År 1940, ett år som var särskilt farofyllt för honom, hävdar Benjamin återigen att historikerns uppgift inte så mycket är att återvända till det förgångna, rofyllt referera det, eller vörda det, nej, det viktiga är att minnas det förgångna, just på grund av dess förmåga att plötsligt tränga fram i en katastrofsituation (...)

Samtidigt som vi står i den pågående skönheten ställer den frågor till oss: vilken katastrof är det vi ännu inte ser? Vi är delaktiga i så många pågående men är det så att de döljer en annan? Vilken katastrof är det jag inte förhindrar? Och vad gör jag mig skyldig till när jag lämnar de platser jag lämnar? Ska jag köpa konserver som det står i broschyren, batterier till radion. Det står inga anvisningar om hur vi ska minnas, om vi ska samla våra bilder i en bunt med ett rött band, eller hur vi ska skriva våra dikter om Storsien. Men det står att vi ska fundera över om informationen som kommer till oss är ny eller gammal, och varför den kommer just nu.

Vidare läsning

Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*, Stockholm: Norstedts, 1991.

Carlsson, Lars, *Danko & Flamman*, Luleå: Black Island Books, 2008.

Kieri, Gunnar & Sundström, Ivar, *1. arbetskompaniet Storsien: en bok om politisk internering 1939-40*, Stockholm: Arbetarkultur, 1972.

Liinanki, Anne-Christine, *Storsien: 100 år i en norrbottensk by*, Luleå: Black Island Books, 2008.

Ljungberg, Ann-Marie, *Mörker, stanna hos mig*, Stockholm: Alfabeta, 2009.

Molin, Karl, *Hemmakriget: om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget*, Stockholm: Tiden, 1982.

Nyberg, Steve, tecknad serie "Innan det är för sent", publicerad i Galago #117.

Oldberg, Ulf, *Attentatet mot Norrskensflamman*, Stockholm: Bonniers, 1972.

Rehn, Siv, *Internerad i norra Sverige: Krigsmaktens och Utlänningskommissionens interneringsläger i Norr- och Västerbotten under åren 1940-1945*, Stockholm: Probus, 2002.

Sveriges Riksdag: Interneringsläger under andra världskriget. Interpellation 1999/2000:236 av Svensson Smith, Karin (v) www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/interpellation/interneringslager-under-andra-varldskriget_GN10236

Konstitutionsutskottets betänkande 2002/03:KU26 www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/arende/betankande/fri--och-rattighetsskyddsfragor_GQ01KU26

Vikström, Mikael "Attentatet mot Norrskensflamman", artikel på Norrbottens museums Kulturmiljöblogg, www.kulturmiljonorrbotten.com/2016/03/03/attentatet-mot-norrskensflamman/

Öberg, Siv "En okänd historia återerövrad", artikel ur Flamman, 2009-02-19, www.flamman.se/a/en-okand-historia-atererovrad

RADIO OCH TV

Reportage om attentatet mot Norrskensflamman, Veckans Brott i SVT säsong 10 avsnitt 10, mars 2015

"Natten mot den 3 mars 1940", radiodokumentär av Gunilla Bresky, sändes 2010 i Sveriges Radio P1. "Attentatet", radioteater i regi av Magnus Berg, sändes i Sveriges Radio 2010-02-27.

Dokumentären *Upprättelse: en film om interneringslägren i Sverige under andra världskriget*, av Nils Lundgren, 2003. Beställs genom att maila till nils.lundgren.journalist@gmail.com

För tips om material att lägga till listan, kontakta: alice@luleabiennial.se

Lulu-journalen

Lulu är hur Luleå benämndes i skrift första gången 1327, ett namn med samiskt ursprung som kan uttydas "östligt vatten". Det har fått ge namnet till Luleåbiennalens journal som släpps en gång i månaden under perioden augusti 2018 till och med februari 2019. I sju nummer ges läsarna genom text, bild och film olika ingångar till det samlade temat *mörkets landskap*. Alla nummer tar avstamp i ett offentligt verk i Norrbotten. Lulu-journalen görs av biennalens konstnärliga ledare och inbjudna gästredaktörer. Tidningen publiceras på biennalens hemsida och går att ladda ner för utskrift. www.luleabiennial.se

Kolofon

Lulu-journalen Nr.1:
"Vi var landsförrädare, sa dom"
Augusti, Luleåbiennalen 2018
ISSN: 2003-1254

Redaktörer: Emily Fahlén & Asrin Haidari
Formgivare: Aron Kullander-Östling & Stina Löfgren
Koordinator: Alice Söderqvist
Översättning: Kristian Vidstrup Madsen
Korrektur: Petter Hallén